

7 LAIMĖS EKONOMIKA

- 7.1 Laimės studijų atgimimas
- 7.2 Laimės paradoksas
- 7.3 Adaptacija ir lūkesčiai
- 7.4 Mūšis už statusą
- 7.5 Socialinis bėgimo takelis
- 7.6 Laimingojo kapitalizmo modeliai: mažai korupcijos, daug pasitikėjimo
- 7.7 Laimingojo kapitalizmo modeliai: nedidelis nedarbas
- 7.8 Išvados
- 7.9 Literatūra

■ Šioje paskaitoje nagrinėsime vadinamąjį **“laimės paradoksą”** (paradox of happiness) – **turtingose šalyse realios žmonių pajamos po Antrojo pasaulinio karo padidėjo kelis kartus, tačiau tų šalių visuomenės dėl to netapo laimingesnės.** Kodėl taip yra? Kokias pamokas politikos vykdytojai turėtų išmokti iš šios mįslės?

■ Žmonės paprastai stengiasi kuo daugiau uždirbti, kad pagerintų savo gyvenimą. Didesnės pajamos leidžia turėti geresnius namus, gal net kelis, prabangesnį automobilį, daug keliauti po pasaulį, labiau pasirūpinti savo sveikata.

■ Daugelyje vakarų civilizacijos šalių realios žmonių pajamos XX amžiuje gerokai padidėjo, tačiau žmonių laimė – ne. Sociologai nuolat vykdo tarptautines apklausas, kurių tikslas – sužinoti žmonių **subjektyvų savo laimės įvertinimą**. Jų daug metų klausiama ar jie “labai laimingi”, “laimingi” ar “nelabai laimingi”. Šių apklausų **analizė parodė, kad žmonių, kurie laiko save labai laimingais ar laimingais, proporcijos turtingose šalyse nekinta**, nors pajamos, kaip minėjome, per tą laiką padidėjo gerokai.

7.1 Laimės studijų atgimimas

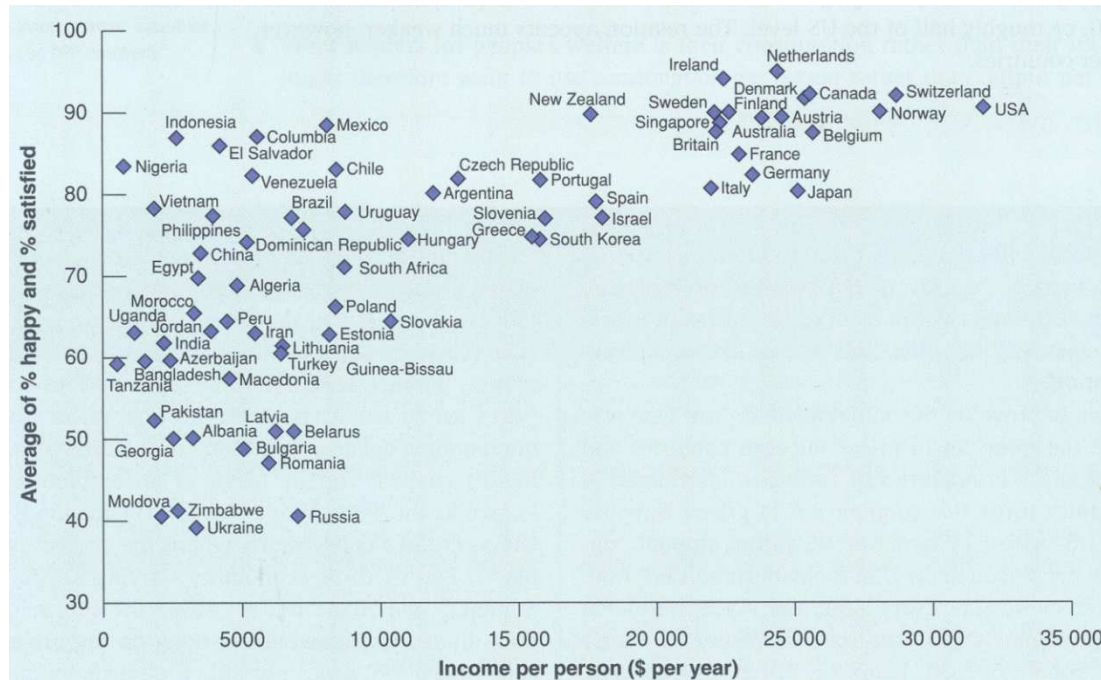
■ Neteko ilgai laukti, kol ši keistą priklausomybės tarp vidutinės laimės ir vidutinių pajamų nebuvimą pastebėjo mokslininkai. JAV ekonomisto ir demografo **Richardo Easterlino 1974 metų studija** šiuo klausimu buvo plačiai diskutuojama akademinėje visuomenėje (todėl **laimės paradoksas dar vadinamas Easterlino paradoksu**), o kito ekonomisto Tiboro Scitovsky 1976 metų knyga “Bedžiaugsmė ekonomika” problemą paviešino ir platesniam skaitytojų ratui.

■ Šie du darbai pradėjo laimės ir ekonomikos studijų renesanso epochą. Be abejo, **laimės tema nagrinėjama labai senai**. Graikų filosofas Aristotelis, klasikiniai ekonomistai Adamas Smithas, Johnas Stuartas Millis, JAV konstitucionalistai yra tarp kelių svarbiausių mąstytojų apie laimės priežastis. Šiais, moderniais laikais, kai **pasaulis susiduria su klimato kaitos problema, kurią didele dalimi lėmė beatodairiškas vartotojiškos visuomenės siekis vartoti kuo daugiau**, su daugelyje išsivysčiusių šalių po Antrojo pasaulinio karo

pablogėjusia **nusikalstamumo, klinikinės depresijos, alkoholizmo, savižudybių** (kraštutinio nelaimingumo išraiškos) statistika, laimės studijos tapo populiarios net tik tarp socialinių mokslų atstovų (ekonomistų, psichologų, sociologų), bet plačiai diskutuojamos ir žiniasklaidoje.

7.2 Laimės paradoksas

■ Tad kas gi tas laimės paradoksas? **Negi pinigai iš tikrųjų nieko nereiškia? Taip kol kas ir nebuvo teigta.** Tarptautinės lyginamosios studijos parodė, kad **žmonės, gyvenantys turtingesnėse šalyse, yra vidutiniškai laimingesni už tuos, kurie gyvena neturtingose šalyse.** Tiesa, tas **sąryšis nėra tiesinis** – pasiekus tam tikrą pajamų lygį, laimės nebedaugėja (žr. Pav. 7.1).

Pav. 7.1. Laimė ir pajamos vienam gyventojui įvairiose šalyse (1999 m. JAV doleriais, pagal perkamąją galią).

Šaltinis: World Values Survey, 1999-2000 Wave.

■ Vienas žymiausių XX amžiaus Didžiosios Britanijos ekonomistų, lordas **Richardas Layardas** savo 2005 metų knygoje “Laimė: naujojo mokslo pamokos”²⁰ teigia, kad **pasiekus 20 tūkstančių dolerių metinių pajamų vienam gyventojui lygį, vidutiniai laimės rodikliai iš esmės nustoja gerėti**. Žvelgiant iš kitos perspektyvos, šį skaičių galima laikyti savotiška pajamų riba, žemiau kurios žmonės iš esmės kovoja už “duoną kasdieninę”, išgyvenimą fizine prasme.

■ Taigi, **papildomos pajamos yra vertingos, tiek kiek jos padeda žmonėms išbristi iš skurdo**. Tą patį teigia ir ekonomikos mokslas – **papildomas pajamų litas turi vis mažesnę naudą**, kaip ir papildoma stiklinė vandens ištroškusiam žmogui. Tai galioja ne tik tarpvalstybiniuose palyginimuose – **tipiškos visuomenės viduje turtingas žmogus paprastai yra laimingesnis už vargšą** (žr. Lent. 7.1).

Lent. 7.1. Laimės pasiskirstymas JAV bėgant laikui ir pagal pajamų kvartiles

	1975	1996
Labai laimingi	32	31
Laimingi	55	58
Nelabai laimingi	13	11

²⁰ Layard, Richard (2005), *Happiness. Lessons from a New Science*, Penguin Books, New York.

1998	Viršutinė kvartilė	Žemutinė kvartilė
Labai laimingi	37	16
Laimingi	57	53
Nelabai laimingi	6	31

- **Tad kas gi laikoma laimės paradoksu?** Kaip tai paaiškinti? Mokslininkai nurodo dvi svarbias priežastis, kurias toliau ir aptarsime.

7.3 Adaptacija ir lūkesčiai

- Kodėl du mūsų personažai greičiausiai netaps laimingesni padidėjus jų pajamoms? Psichologai ir laimės ekonomikos teoretikai tai aiškina naudodami **hedoninės adaptacijos** (hedonic adaptation) terminą – **žmonės pripranta prie didesnių pajamų**.
- Vieną iš pripratimo įrodymų mokslininkai atrado sociologų atliekamuose gyventojų apklausose dėl jų finansinės padėties. Pavyzdžiui, JAV garsi tarptautinė kompanija Gallup daug metų klausia savo respondentų: **“Kokia, jūsų nuomone, yra mažiausia suma, už kurią keturių asmenų šeima galėtų pragyventi?”**. Pasirodo, kad **tos minimalios pajamos glaudžiai koreliuoja su faktinėmis pajamomis**. Be to, **turtingesni žmonės atskleisdavo, kad jų minimali pajamų norma yra didesnė už mažiau turtingų asmenų normą**.

- Jei į laimės lygį žiūrėti kaip į skirtumą tarp siekių ir realybės, tai šie rezultatai rodo, kad **abu juda į priekį panašiu tempu** – turėdami daugiau, norime dar daugiau ir taip toliau. Vienas iš psichologų ir filosofų siūlomų **patarimų nelabai laimingiems būtų sumažinti savo norus, o ne beatodairiškai didinti pajamas**. Tačiau šio patarimo retas kas laikosi dėl priežasčių, kurias aptarsime kitame skyrelyje.
- **Psichologai** taip pat turi požiūrį į laimės paradoksą, kurio išvados panašios į gautas sociologų. Anot vienos jų teorijų, **nustatyto taško teorijos** (set-point theory), **žmonės turi tam tikrą pastovų laimingumo lygį, kurį apsprendžia asmenybės bruožai (temperamentas) ar net genai**, t.y. vidiniai žmogaus parametrai. **Pajamos, sveikata** ir kitos gyvenimo aplinkybės, tokios kaip **tapimas bedarbiu** ir pan., jų nuomone, **gali tik laikinai pakeisti laimės lygį**, po to vėl grįžtama prie ilgalaikio pastovaus laimės lygio.
- **Kraštutinė, nihilistinė šios teorijos išvada ekonominei ir socialinei politikai būtų ta, kad valdžia gali net nesistengti rimčiau pakeisti bendrojo santykinai turtingos visuomenės laimės lygio** – visos pastangos, geriausiu atveju, duos tik laikinus rezultatus.
- Tačiau detalesnė laimės priežasčių analizė suteikia **kažkiek vilties politikams. Rimta sveikatos problema (pavyzdžiui, invalidumas) ar santuokos iširimas**, anot mokslinių studijų, **turi permanentinį neigiamą poveikį žmogaus laimei**.

7.4 Mūšis už statusą

■ **Antras pagrindinis laimės paradokso paaikškinimas glūdi** jau ne asmeninėje, o **socialinėje sferoje**. Žmonėms, be jų asmeninių pajamų, pasirodo, **labai svarbi pajamų nelygybė**. Šį reiškinį taikliai apibendrina JAV rašytojas **Gore Vidalas**: “**Sėkmės nepakanka. Kitiems turi nepasisiekti.**” Lietuvių folklore taip pat yra panašių “perliukų”, – geriausias dalykas, kuris gali nutikti, yra nugaišusi kaimyno karvė ar sudegusi troba.

■ Ne, mes nesame nenormalūs, visa tai yra daugiau mažiau **universalus reiškinys** (tik gal, kai kas pasakytų, ne tokia aštria forma). Štai įdomus faktas. Protingųjų **Harvardo universiteto studentų buvo paklausta**, kurią iš šių galimybių jie norėtų rinktis:

1. **gauti 50** tūkst. dolerių per metus, kai **kiti žmonės** – vidutiniškai **25** tūkst. dolerių;
2. **gauti 100** tūkst. dolerių, kai **kiti** – vidutiniškai **250** tūkst. dolerių.

■ Stebėtina, bet **dauguma pasirinko pirmą variantą**. Įprasta **mikroekonomikos teorija to paaikškinti negali**, bet **moderni viešoji ekonomika**, nagrinėjanti išorinius poveikius, – **gali**.

■ Dar 1949 m. vienas laimės tyrinėtojų ekonomistas J. Duesenberry teigė, kad, **žmogui svarbios ne tik jo pajamos, bet ir jo santykinės pajamos kitų visuomenės narių atžvilgiu**. Harvardo studentų atsakymai tą ir patvirtina: **dauguma žmonių sutiktų gauti mažiau, kad tik pakiltų socialiniais laiptais**.

- Dar anksčiau norvegų ekonomistas ir sociologas **Thorsteinas Veblenas** 1899 m. ekonomikos klasika tapusioje knygoje “Laisvalaikio klasės teorija” aprašė **nuvorių, naujosios turtingųjų klasės, atsiradusios po XIX a. industrinės revoliucijos, narcizišką elgseną**, - tai, kaip jie naudojo didelį sukauptą turtą savo socialinės galios (suvoktos ar realios) demonstravimui.
- Jis paleido į pasaulį terminą “**parodomasis vartojimas**” (conspicuous consumption), buvo vienas pirmųjų **konsumerizmo** (consumerism), kuris tapęs įprastu reiškiniu šiais laikais, kritikų. Anot T. Vebleno, **asmeninis vartojimas yra socialinė problema, nes didžiuosius vartojimo aktus mes atliekame viešai, kitiems stebint.**
- Ir tikrai, **daugumai žmonių**, nors tą viešai pripažinti ir vengia, **patinka mėgautis nekilnojamojo turto objektų skaičiumi, prabangesniu automobiliu, drabužiais, prašmatniomis laisvalaikio praleidimo formomis ar patekimu į kokį stiliaus žurnalą.** Kad galutinai tuo patikėtumėte, **pagalvokite apie damą, kuri išleido suknelei keliolika tūkstančių litų, o aukštuomenės pokylyje sutinka kitą damą su tokia pat suknele.** Žiniasklaida tokiomis aukštuomenės “nelaimėmis” mėgaujasi net labiau už smurtą.
- Taigi, vyksta **didžiulis mūšis už STATUSĄ.** Tačiau jis – **ribotas išteklius: jei tu laimi, kitas pralaimi tiek pat.** Juk apdovanojimų podiumo skaičių suma (1+2+3) yra fiksuota: jei vienas žmogus aukštyn, tai kitas – žemyn.

7.5 Socialinis bėgimo takelis

■ **Noras turėti daugiau ar bent neatsilikti nuo kaimyno (keeping up with the Joneses), verčia ir dirbti daugiau.** Prasideda **lenktynės socialiniu bėgimo takeliu: jei vienas bandys uždirbti daugiau, kad išsiskirtų iš minios, ir minia pradės bėgti greičiau.** Čia kaip ginklavimosi varžybose – lengva įsitraukti į beprasmiškas lenktynes, o sustoti – labai sunku, nes visi turi susitarti bėgti lėčiau.

■ Profesorius Richardas **Layardas siūlo išeitį.** Šio beprasmiško lėkimo stabdymą turėtų koordinuoti valstybė pajamų ar turto mokesčių pagalba. Mokesčiai padėtų padidinti bendrąją laimę, nes spręstų abi pagrindines aukščiau aprašytas laimės paradokso priežastis:

1. ir didesnių pajamų įtakos laimei pervertinimą,
2. ir “žiurkių lenktynes” dėl statuso.

■ Anot jo, jei mokesčių sistema į šiuos veiksnius neatsižvelgia, žmonės elgsis **neoptimaliai: bus linkę persidirbti, ir turės mažiau laiko kitoms laimę didinančioms veikloms** – buvimui su šeima, bendravimui su draugais, sportavimui. Tą, jo nuomone, puikiai iliustruoja **JAV, kuri daug dirba, daug uždirba, bet nėra labai laiminga, pavyzdys.**

7.6 Laimingojo kapitalizmo modeliai: mažai korupcijos, daug pasitikėjimo

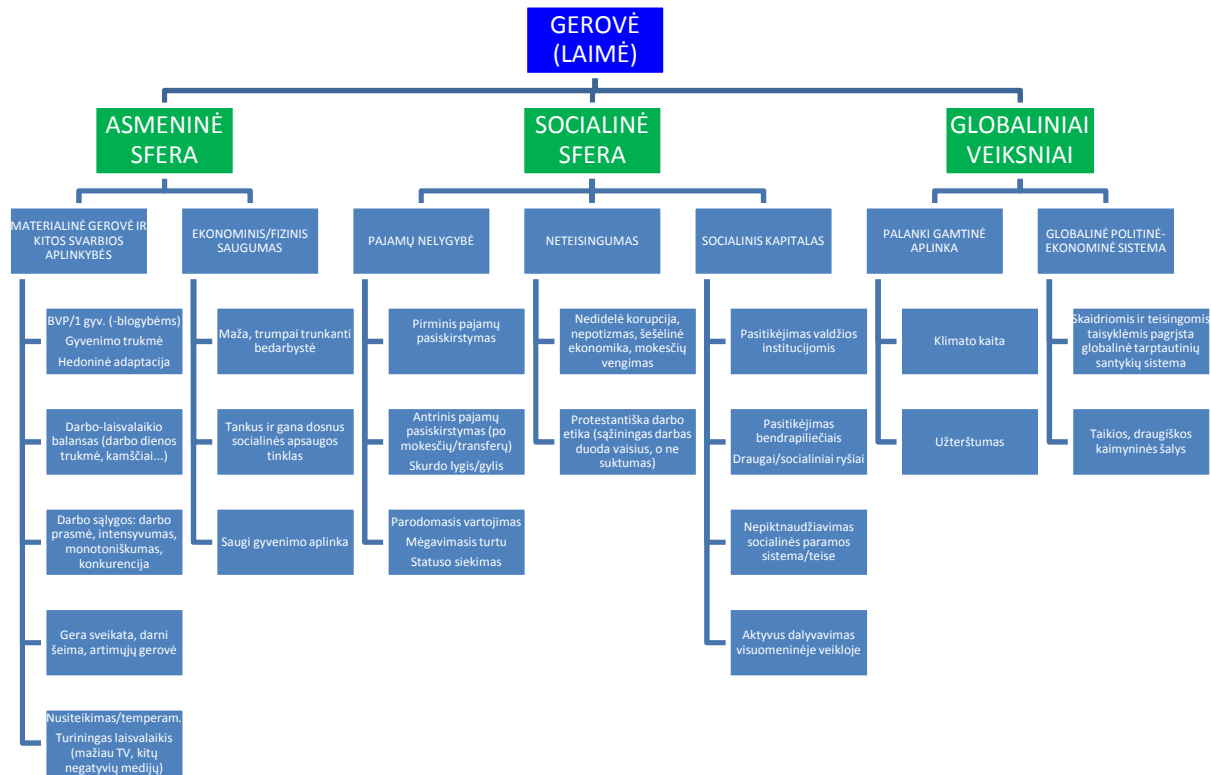
- Laimės paradokso studijos neišvengiamai sukėlė diskusijas, **koks yra tas laimingojo kapitalizmo modelis**. Pagal Europos šalių gyventojų laimės pojūčio indeksą pirmauja **Danija**, gana laimingos yra kitų **Skandinavijos šalių visuomenės**. Šios apklausos suteikia nemažai peno apmastymams, **kokio tipo ekonominė – socialinė sistema leidžia pasiekti didesnę vidutinę laimę**.
- Pasirodo, kad šiuo aspektu **skandinaviškas modelis yra gana patrauklus**. Jis **pasižymi gana aukštais mokesčiais, todėl ir nedidele nelygybe**. Kas dar be nelygybės turi teigiamą poveikį žmonių laimei? Yra **dar du svarbūs dalykai**, kurių reikia siekti.
- Kaip pamatėme, nelygybė mažina bendrąją žmonių laimę. Tačiau yra **papildoma nelygybės dimensija, kuri sustiprina jos neigiamą poveikį**. Psichologai tai vadina **procedūriniu teisingumu** (procedural justice). Kitaip tariant, **ne tik kaimyno turtai verčia mus blogiau jaustis, bet jausmas gerokai sustiprėja, jei jie sukaupti nesąžiningai**:
 - mokesčių vogimas;
 - nepotizmas;
 - apgaulinėjimas (valstybės viešuosiuose pirkimuose..);
 - ir pan.
- Lietuvoje **viso to netrūksta** – paplitęs **kyšininkavimas**, sujaukta ir daug neteisybės atnešusi **žemės restitucija**, akiplėšiška **politinė korupcija**, **nebaudžiamumas**. **Skandinavijoje** korupcijos nedaug. Iš dalies dėl to ir **pasitikėjimas bendrapiliečiais gana**

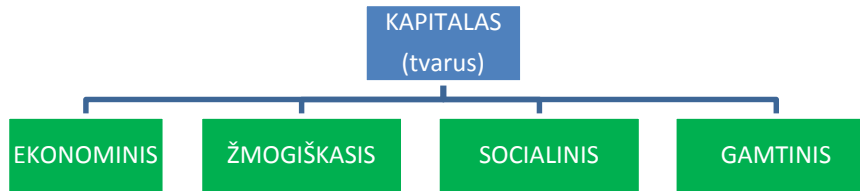
didelis. Pastarasis, anot laimės tyrinėtojų, taip pat yra **vienas iš svarbiausių bendrosios laimės veiksnių.**

7.7 Laimingojo kapitalizmo modeliai: nedidelis nedarbas

■ Dar vienas svarbus laimę įtakojantis **dviejų dimensijų dalykas – nedarbo lygis.** Nedarbas ne tik **sumažina jūsų pajamas** – jis, be to, reiškia, kad **jūs visuomenei nereikalingas** (kaip ir iširusios santuokos atveju). **Netgi jei jūs nesate bedarbis, bet šalyje nedarbo lygis yra didelis, jūs jaučiatės nesaugus, nes galite jausti, kad tikimybė prarasti darbą yra padidėjusi.**

■ Taigi, **nedidelis nedarbas, laimės tyrinėtojų nuomone, turi būti vienas iš svarbiausių politikų prioritetų.** Pavyzdžiui, Danija turi nedaug bedarbių dėl unikalaus darbo rinkos modelio, kurį dabar kopijuoja ir kitos šalys. **Lankstus saugumas** (flexicurity) – lankstumo ir saugumo kombinacija – yra gerovės valstybės politika, derinanti galimybes įmonėms lengvai samdyti ir atleisti darbuotojus su didelėmis bedarbių pašalpomis, užtikrinančiomis socialinį saugumą.

7.8 Išvados

- Trumpa studijų apie laimės ir ekonomikos sąryšį moralė būtų tokia:
 - politikai turėtų mažiau grožėtis BVP augimo skaičiais, o daugiau analizuoti kam ir ar teisingai jis padalijamas;
 - (labiau) progresinių mokesčių pagalba spręsti beprasmių lenktynių dėl statuso problemą.
- Kalbant formaliai, **naudingumo funkcija**, kurią naudojame viešosios politikos analizėje, turėtų atspindėti pagrindines laimės ekonomikos išvadas, o jos forma būtų tokia:

$$u_t = u(y_t - \alpha \bar{y}_t, y_t - \beta y_{t-1}, (1-l))$$

kur:

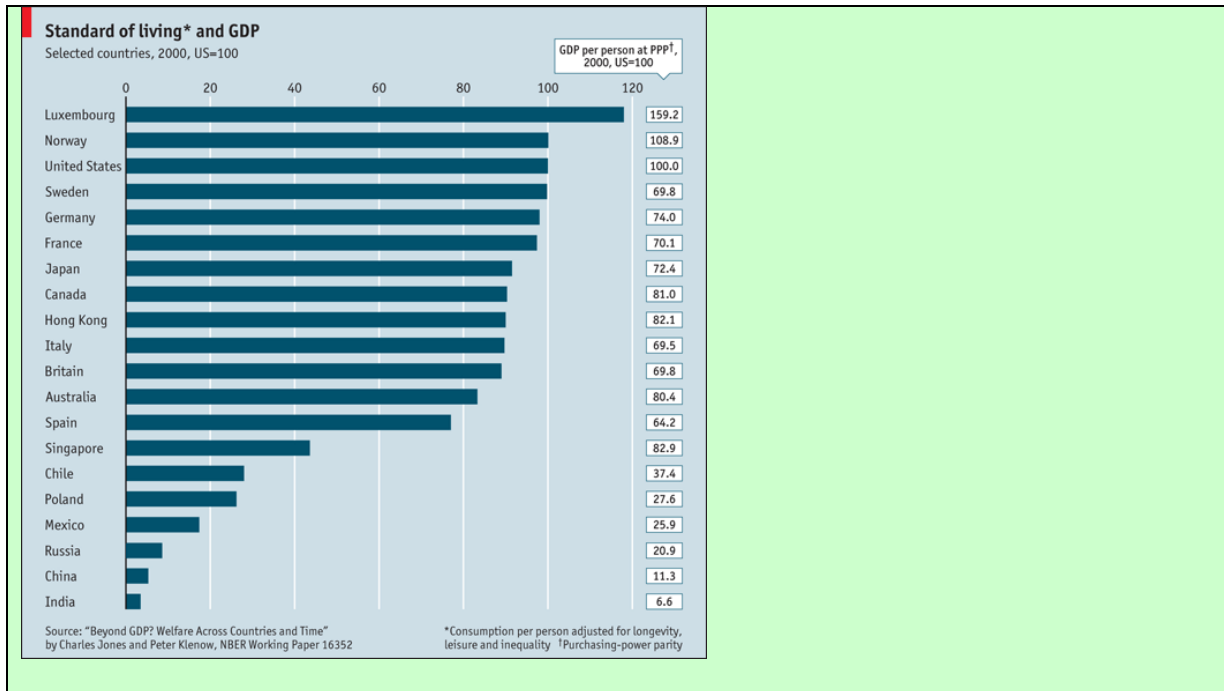
\bar{y}_t yra vidutinės pajamos,
 l yra darbo trukmė ir intensyvumas.

Po BVP: nauji pasauliniai gyvenimo standartų lyginimai

2010 m. rugsėjo 20 d., www.economist.com.

Dažnai girdime, kad BVP rodiklis neatspindi tikrojo šalies gyvenimo standarto. Naujame straipsnyje Charles Jones and Peter Klenow iš Stanfordo universiteto („[Beyond GDP? Welfare across Countries and Time](#)”, NBER Working Paper No. 16352) siūlo naują gyvenimo standartų matą, besiremiantį paprastu minties eksperimentu: jei atgimtumėte kaip atsitiktinis žmogus kitoje šalyje, kiek galite tikėtis vartojimo, apimant prekes ir laisvalaikį, per visą savo gyvenimą?

Pavyzdžiui, JAV turi didesnę BVP žmogui nei Prancūzija. Bet amerikiečiai dirba ilgiau ir trumpiau gyvena. Jie gyvena mažiau lygioje visuomenėje. Jei darysime prielaidą, kad žmonės nežino kokią padėtį visuomenėje jie turės, ir kad jie nori būti turtingesni, o ne neturtingesni, jie *ceteris paribus* teiks pirmenybę labiau egalitariškoms visuomenėms. Dėl šių priežasčių autoriai nustatė, kad Prancūzija ir JAV turi panašius gyvenimo standartus (žr. paveikslą).

7.9 Literatūra